

FRANTIŠEK DANEŠ ŠEDESÁTILETÝ

Uprostřed pilné tvůrčí práce, v plné síle a svěžesti dožil se 23. července 1979 náš přední bohemista a jazykový teoretik doc. dr. František Daneš, DrSc., svých šedesátin. Danešovo jméno je dobře známé nejen mezi jazykovědnými odborníky našimi i cizími, ale i v širší veřejnosti, zajímající se o otázky jazyka a jazykové kultury.

Rodák z jihočeského Písku, kde se narodil v rodině bankovního úředníka v 1. roce svobodného Československa, zůstal František Daneš - i když ho osud brzy zavál jinam - po celý svůj život věren rodnému kraji, s nímž se cítil spjat i mnoha rysy své bytosti: přemýšlivostí, poctivostí, houževnatostí, pracovitostí.

Záhy osiřel. Za podpory svého strýce vystudoval klasické gymnázium písecké, kde na něj zvláště působili výteční učitelé mateřského jazyka a jazyků klasických. Především pod jejich vlivem přešel po maturitě v r. 1938 na filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, aby se tu připravoval na dráhu středoškolského učitele. Vedle studia českého a anglického jazyka a literatury, které si zvolil za svůj hlavní obor, věnoval se horlivě i studiu filozofie a zvl. logiky, což do značné míry předznamenalo jeho vědecký vývoj a profil. Po zavření vysokých škol okupanty pracoval na různých místech, většinou jako lesní dělník, v posledních letech okupace byl "totálně nasazen" na Poldině hutí v Kladně. Svého cíle se však Daneš nevzdává. Přes vyčerpávající fyzickou dřinu vždy si dokázal najít čas k studiu odborné literatury a k promýšlení lingvistických i filozofických otázek. Proto také mohl po osvobození úspěšně pokračovat ve studiu na Karlově univerzitě, a třebaže byl zároveň zaměstnán jako knihovník v Archivu hl. m. Prahy, v nejkratší době složit obě státní zkoušky z jazyka českého a anglického.

Tato tvrdá škola života naučila Daneše vážit si každé práce a využívat každé příležitosti k soustavné práci na sobě samém a v zájmu společnosti, zocelila ho charakterově a vytvořila příznivé předpoklady pro jeho lidský a vědecký růst. Na tento proces jeho zrání významně působili i jeho vysokoškolští učitelé, zejm. V. Mathesius a B. Trnka, později B. Havránek a J. Vachek.

V únoru 1947 nastoupil Daneš jako profesor na gymnázium v Praze 6, zároveň však začal vědecky pracovat na úseku nové spisovné češtiny v tehdejší Ústavu pro jazyk český České akademie věd a umění. Přestože byl rozeným učitelem a své učitelské povolání konal s láskou, získaly ho vrozená žízeň po poznání a vášně v hledání cest k němu pro trvalou badatelskou práci v Ústavu, jehož vědeckým referentem byl tehdy prof. Havránek. Byl to právě on, který svým neomylným citem rozpoznal Danešovy možnosti a který jim také dal prostor pro jejich rozvinutí. V Ústavu Daneš rázem zaujal jak svými hlubokými a soustavnými znalostmi i mimořádnými schopnostmi odbornými a širokým obecně kulturním rozhledem, tak svými vlastnostmi osobními, především svou činnostností, svým zápalem badatelským a svým pracovním elánem, svou iniciativností a svými organizačními schopnostmi. Stal se záhy předním pracovníkem oddělení pro současný spisovný jazyk, které v té době pracovalo na závažných úkolech teoretických i praktických, zvl. v oboru péče o mluvnickou normu spisovné češtiny.

Po převedení Ústavu pro jazyk český do nově vybudované Československé akademie věd (na podzim r. 1952) byl Daneš jako pracovník, v němž se nevšední badatelské vlohy spojovaly s vynikajícími schopnostmi organizačními, pověřen funkcí (prvního) vědeckého tajemníka Ústavu. Přestože úkoly s tím spojené byly nemalé a odčerpávaly mnoho jeho energie a času, nepolevil Daneš ve své vědecké práci, naopak ji plně rozvinul. Vedle pilné práce na teoretických úkolech ústavních, která mu záhy zjednával věhlas doma i v zahraničí, reaguje Daneš pohotově a citlivě na různé společenské objednávky, uveřejňuje drobné, ale vždy výstižné a

zity habilitoval jako docent české jazykovědy a stylistiky na této vysoké škole. V r. 1969 dosáhl na základě veřejné obhajoby souboru svých průkopnických studií syntaktických nejvyšší u nás udělované vědecké hodnosti doktora filologických věd.

Oborem jubilatovy v ě d e c k é č i n n o s t i je (jazykovědná) bohemistika a teoretická jazykověda. Zájem i práci Danešovu vyznačovala tu od počátku stejně tak šíře záběru jako hluboký ponor. Východiskem byla mu fakta mateřského jazyka, ať odposlouchaná na ulici, na schůzi, v přednáškové síni, v divadle či v rozhlase nebo zachycená na stránkách novin, časopisů a knih beletristických i odborných, fakta, která dovedl vidět vždy zřetelně a jasně, v pevných konturách a v nejširších jejich souvislostech. Zobecňování těchto fakt, odhalování zákonitostí v jazykovém dění nezůstávalo však u Daneše omezeno rámcem jazyka mateřského. Daneš, který si již z gymnázia přinesl dobrou znalost staré řečtiny, latiny a němčiny, k nimž později přibyla i dobrá znalost ruštiny a výborná angličtiny, nezůstává nikdy v zajetí jediného jazyka. Proto také byl u nás jedním z prvních, kdo ve stopách Mathesiových začali rozvíjet konfrontační metodu zkoumání jazyků. To ho logicky přivedlo k zájmu o obecnou teorii a metodologii jazykovědnou.

František Daneš publikoval dosud více než dvě stovky prací knižních, časopiseckých i sborníkových doma i v zahraničí; některé z nich byly odměněny čestným uznáním Československé akademie věd, všechny mu však získaly úctu naší i cizí odborné veřejnosti. Proto je Daneš často citován na stránkách vědeckých knih a časopisů, proto je často zván k vědeckým přednáškám v českých a slovenských univerzitních městech i na řadě univerzit zahraničních (též jako hostující profesor). Aktivně se zúčastňuje mezinárodních kongresů a domácích i zahraničních konferencí. Nebylo snad v posledních desítiletích vědeckého

setkání, ať doma či za hranicemi, aby tam Fr. Daneš nepřednesl jeden z nejzávažnějších referátů a několik vždy cenných a přínosných diskusních příspěvků. Stalo se dokonce tradicí, že diskusi otevírá doc. Daneš, který svými jasně a ostře formulovanými a vždy do černého mířícími a zasahujícími kritickými poznámkami usnadní a usměrní další diskusi. Pro to má totiž Daneš předpokladů více než kdo jiný: jistotu úsudku, nesmlouvavou břitkou kritičnost, spojující se s bojovným temperamentem, pohotovost formulace a citlivý smysl pro stylistické hodnoty slova.

Daneš je rovněž význačným členem některých komisí Čs. komitétu slavistů a komise pro studium gramatické stavby slovanských jazyků při Mezinárodním komitétu slavistů a řady mezinárodních vědeckých společností.

Významná je i jubilatova č i n n o s t r e d a k č n í : po léta byl výkonným redaktorem Slova a slovesnosti a Naší řeči a dosud *) je členem jejich redakčních rad, byl členem redakční rady Travaux linguistiques de Prague po celou dobu jejich trvání, dlouhá léta byl členem redakční rady metodického časopisu Český jazyk a literatura ve škole.

Jak jsme již řekli, charakterizuje Fr. Daneše od počátku jeho badatelské činnosti velká šíře b a d a t e l s k ý c h z á j m ů . Mnohostrannost vědeckého zájmu Danešova má však své logické centrum: je jím zájem o základní otázky popisu jazykové stavby jak v rovině výrazu, tak zejména v rovině významu, a to zvláště jednotek nejkompexnějších, nedílné sepětí aspektu bohemistického s obecně teoretickým a metodologickým a zaměření na jazykovou synchronii. I když se soustředíme ve svém přehledu jubilatovy publikační činnosti na práce základní povahy, musíme vyčlenit řadu tematických okruhů:

(1) Časově nejstarší Danešovy práce týkají se z v u k o v é s t r á n k y j a z y k a a zejména f o n o l o g i e . Na jejich začátku stojí studie *Intonace otázky* (1949), poprvé u nás představující soustavu otázkových intonací v češtině.

*) SaS do č. 4/1979 (e).

Tato linie pokračuje knižní monografií *Intonace a věta ve spisovné češtině* (1957), podávající vědecký popis intonace v jejím vztahu k významové stavbě věty, popř. výstavbě výpovědi z hlediska důsledně fonologického a systémového. Aplikaci této koncepce na versologii přináší stať *Intonace a verš* (1958). Dalšího rozvinutí se Danešově intonologické koncepci dostalo v pozdějších pracích, zejm. v anglicky psaných statích *Sentence intonation from a functional point of view* (1960), *Order of elements and sentence intonation* (1967, přetištěno 1972) i v pracích z posledního období *Návrh komplexního výzkumu zvukové stránky české věty* (1976) a *K intonaci komentářů mluvčího k výpovědi* (1979). Druhou linií představují průkopnické články o otázkách zvukové kultury češtiny, jako *Zvuková kultura jazyka a škola* (1947/48), *Výslovnost a přednes vět a souvislých textů* (1954), zvláště se zřetelem k slovům přejatým, např. *Výslovnost znělých souhlásek v přejatých slovech* (1965) a *Some remarks on the phonemic status of loan words in Czech* (1964).

(2) Nejvlastnějším pracovním polem Danešovým je však problematika gramatiky. Jeho celková koncepce gramatiky se nejvýrazněji zrcadlí ve dvou jeho zásadních statích, představujících významný podíl na celkovém projektu nové české gramatiky: *Vědecká synchronní mluvnice spisovné češtiny (Základní koncepce a problémy)* (1974) a *Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny* (1975, též v něm. verzi).

Z oblasti morfologie zaujaly Daneše zvláště otázky slovo-
tvo-
r-
n-
é. Sem náleží zejména jeho rozsáhlé kapitoly o obecných jménech míst a o jménech hromadných v kolektivním díle *Tvoření slov v češtině 2* (1967) a jeho analýza názvů vlastnosti a stavu určená pro 3.díl tohoto díla. Těmito pracemi stal se Daneš spolutvůrcem české koncepce slovo-
tvo-
r-
n-
é. Pro něho samého byly však tyto práce dobrou průpravou pro analýzu sémantickosyntaktickou. Z morfologie flexivní věnoval Daneš pozornost především sémantické morfologii slovesa. Protože však jeho příspěvky řeší tyto otázky - např. gramatické kategorie času a vidu - z hlediska větné vystavby, zmiňujeme se o nich v syntaxi.

Již z toho je patrné, že Danešovo usilování v oblasti gramatiky jednoznačně směřuje k problematice *s y n t a k t i c k é*. Po menších pracích předběžných z různých úseků české skladby, jako např. *Nominativ jmenovací* (1949), Daneš velmi záhy nachází okruh otázek, které natrvalo budou poutat jeho vědecký zájem a za jejichž řešení si vyslouží obecné uznání. Je to rozpracování teoreticko-metodologického přístupu k analýze a popisu větných struktur (gramatických a sémantických "vzorců") češtiny. Již jeho příspěvek k rozboru významové stavby výpovědi (1954) ukázal tu cestu. Po bilanční a programatické stati *K tzv. mluvnické a významové stavbě věty* (spolu s autorem tohoto medailonu, 1958) následovala v rychlém sledu řada významných statí soustavně rozvíjejících Danešovu koncepci "trojrovinového přístupu" k analýze věty: jsou to zejména práce *Syntaktický model a syntaktický vzorec* (1963), *A three-level approach to syntax* (1964), *Oпыт теоретической интерпретации синтаксической омонимии* (1964), *K systematickému syntaktickému popisu slovanských jazyků* (1965), *Sémantická struktura větného vzorce* (1968), *Some thoughts on the semantic structure of the sentence* (1968), *Semantic considerations in syntax* (1970), *K semantice osnovných syntaksičeských formacíj* (spolu s K. Hausenblasem, 1974), *Hierarchizace sémantické struktury věty* (spolu se Z. Hlavsou, 1978), *Gnoseologische und semantische Aspekte der Proposition* (1978). Poznání, že hlavní odpovědnost za gramatickou i sémantickou stavbu (slovesné) věty nese finitní sloveso, vede Daneše k podrobnému rozboru sémantiky slovesa ve vztahu k celostní struktuře věty: *Sémantická struktura slovesa a struktura věty* (1970, 1974), *K struktuře slovesných významů* (1970, 1974), *Pokus o strukturní analýzu slovesných významů* (1971), *Postavení slovesa v struktuře české věty* (spolu se Z. Hlavsou a J. Kořenským, 1973), *Temporální perspektiva v sémantické struktuře sloves a její syntaktické konsekvence* (1975), *Semantische Struktur des Verbs und das indirekte Passiv im Tschechischen und Deutschen* (1976). Jiné linie sledují práce zkoumající otázky slovosledné: *K pořádku slov v slovanských jazycích* (1959), otázky větných členů: *Větné členy obligatorní, potenciální a fakultativní* (1971), *K otázce větných členů* (1977), *Satzglieder und Satzmuster* (1978), *Some notes on*

"*predication*" (v tisku), *K větněčlenskému statusu příslovečných určení* (v tisku) a konečně práce o syntaxi souvětne: *Zpracování souvětí v nové mluvnici češtiny* (1977) a *K prohloubenějšímu rozboru souvětých vztahů* (v tisku). Souhrn dosavadních výsledků tohoto výzkumu, vlastních i ostatních členů své syntaktické skupiny, vtělil jubilant do rozsáhlé knižní monografie *Větné vzorce v češtině* (450 s., spolu se Z. Hlavsou, v tisku). V poněkud jiném, zejm. pokud jde o vědecký aparát a formalizaci, odlehčeném zpracování připravil Daneš se svou skupinou tyto výtěžky pro díl *Vědecké mluvnice češtiny* věnovaný skladbě. Především těmito pracemi stal se Daneš zakladatelem a předním představitelem pražské syntaktické školy, setkávající se s živým ohlasem v soudobé lingvistice světové.

Na okraji těchto základních prací vznikají drobnější Danešovy příspěvkový materiálové, podávající prohloubený výklad různých větných typů, zejména spojkových, skladební funkce zájmen a adverbíí aj. uveřejňované zejm. na stránkách *Naší řeči* a *Slova a slovesnosti*.

(3) Poznání, že významovou výstavbu výpovědi lze postihnout jen v rámci širšího kontextu, přivedlo Daneše k *l i n g v i s t i c e t e x t u* a zejm. k zkoumání *a k t u á l n í h o č l e n ě n í p r o m l u v y*. Podstatné obohacení našich poznatků o této problematice znamenají zejm. práce *Typy tematických posloupností v textu* (1968), velmi oceňovaná v světové lingvistice *One instance of the Prague-school methodology: Functional analysis of utterance and text* (1970), *Zur linguistischen Analyse der Textstruktur* (1970), *Functional sentence perspective and the organization of the text* (1974), *Semantyczna i tematyczna struktura zdania i tekstu* (1974) a *Zur semantischen und thematischen Struktur des Kommunikats* (1976). K těmto pracím se víže i stať *Česká terminologie tzv. aktuálního členění* (1976).

(4) Daneše teoretika lákaly vždy *o b e c n é o t á z k y j a z y k o v ě d n é*, zejm. *t e o r i e j a z y k o v é h o s y s t é m u*. Do zlatého fondu obecné jazykovědy vešly zejména záslužné stati *Zur Organisation des Sprachsystems* (1962), *The relation of centre and periphery as a language universal* (1969), *O pojmu "jazykový prostředek"* (1967), *Problematika urovnej s točki zrenija*

struktury vyskazyvanija i sistemy jazykových sredstv (s K. Hausenblasem, 1969), *On linguistic strata (levels)* (1971). Jejich syntézou bude obsáhlá monografie *Zur Theorie des Sprachsystems* (v tisku v NDR).

(5) Intenzívní jubilatův zájem platil vždy otázkám t e o r i e s p i s o v n é h o j a z y k a a j e h o k u l t u r y a otázkám s o c i o l i n g v i s t i k y . Právě v této oblasti se nejvýrazněji projevil Danešův smysl pro aktuální potřeby národní společnosti a pro těsné sepětí teorie s praxí. Vedle cenných prací teoretických, podávajících marxisticky fundovanou obecnou koncepci spisovného jazyka v jeho vztazích k národní společnosti, jako např. *Vývoj češtiny v období socialismu* (1962), *Dialektické tendence ve vývoji spisovných jazyků* (1968), *Einige soziolinguistische Aspekte der Schriftsprache* (1968), *The problems of value-judgements in the process of standardization* (1969), *Postoje uživatelů k jazyku* (1975), *K dvěma základním otázkám kodifikace* (1977), a o hlubší objasnění otázek jazykové kultury, jako *Jazyková kultura a škola* (1967), *Kultura mluvených projevů* (1969, něm. 1971), srov. i práce o zvukové kultuře uvedené zde pod bodem 1 - k nim bychom mohli přiřadit i stati věnované otázkám s t y l i s t i k y a t e o r i e p ř e k l a d u , jako *Dickens v novém překladě: Příspěvek k teorii a praxi překládání* (1952), *Příspěvek k poznání jazyka a stylu Haškových Osudů dobrého vojáka Švejka* (1954), *An attempt at characterizing dramatic personae in terms of their semantic roles* (1975) - má jubilat na svém kontě,

(6) desítky a desítky p r a c í p o p u l a r i z a č n í c h a j a z y k o v ě v ý c h o v n ý c h , v nichž neúnavně působil a působí na veřejnost slovem mluveným i tištěným. Připomeňme tu alespoň jeho *Malého průvodce po dnešní češtině* (1964), knižní výběr jeho "jazykových koutků" psaných po léta do Literárních novin (kde vystřídaly Trávníčkova "zákampí"), četné jeho jazykové koutky v Čs. rozhlasu (výběr z nich byl pojat do publikace *Jazykový koutek Československého rozhlasu I, II, III*), jazykověvýchovné relace televizní (výběr z nich vešel do knižní publikace *Čeština za školou*), jeho pravidelné jazykové sloupky v Bulletinu Čs. střediska pro výstavbu a architekturu (od 1973 dosud).

Významný je Danešův autorský podíl na dalších jazykovědy-
chovných publikacích a praktických příručkách, jako *Slovník
spisovného jazyka českého*, *Slovník spisovné češtiny*, *Pravidla
českého pravopisu*, sborníky *O češtině pro Čechy* (zde má velmi
zdařilou syntetickou stať o tvoření slov), *O mluveném slově*,
Žurnalistika: Jazyk a styl, *Cesty moderní jazykovědy*, *Kapitoly
z praktické stylistiky*, *Knížka o jazyce a stylu soudobé české
literatury*.

Do této souvislosti patří i jubilatova autorská účast na
mnoha učebnicích českého jazyka pro devítiletou a jedenácti-
letou střední školu, pro gymnázia a pedagogické školy (1952-57,
1978-79).

(7) Bohatá je i Danešova činnost recenzní, zejm.
v časopisech *Slovo a slovesnost*, *Naše řeč*, *Philologica Pragen-
sia*. Daneš se tu nikdy nespokojuje úlohou pouhého referenta,
vždy pronáší svůj závažný a závazný kritický soud.

(8) Zájmu naší odborné veřejnosti o novou lingvistiku americkou,
zejm. generativistickou a transformační vyšel vstříc jeho poho-
tový příklad Chomského *Logických základů ling-
vistické teorie* (1966).

(9) S jubilentovým vědeckým zájmem o jazyk a styl Haškův souvisí
jeho edice Haškových *Osudů dobrého vojáka Švejka* a *Spisů J. Haška*,
sv. I, VI a X.

Jen stručnou zmínku můžeme tu věnovat jubilentově činnosti učitelské na Filozofické fakultě Karlovy
univerzity, kde za 17 let svého působení vychoval řadu učitelů
češtinářů i odborných a vědeckých pracovníků. O Danešově významu
pro naši školu píšeme na jiném místě (*Český jazyk a literatura
ve škole*, 1979). Své vynikající schopnosti pedagogické uplatnil
Daneš i při své péči o přípravu vědeckého dorostu v Ústavu pro
jazyk český a dalších akademických vědeckých pracovištích.

Bohatá byla a je i jubilatova činnost přednáš-
ková, jak ve vědeckých společnostech, zvl. v Jazykovědném
sdružení ČSAV a v Kruhu moderních filologů ČSAV, tak v zařízeních
osvětových, jako v Společnosti pro šíření politických a vědeckých

znalostí a v Socialistické akademii. O jeho spolupráci s denním tiskem byla již řeč, stejně tak o jeho spolupráci s Čs. rozhlasem a Čs. televizí.

Obdivuhodné vědecké dílo Františka Daneše není ovšem ještě uzavřeno. Naopak, rozvíjí se a roste do šíře i do hloubky a zapojuje se do stále širších souvislostí, neboť je to dílo skutečně živé. Přejeme proto Františku Danešovi při příležitosti jeho životního jubilea dobré zdraví a dobrou životní a tvůrčí pohodu, nechť mu dlouho ještě vydrží ten příslovečný danešovský elán, aby mohl uskutečnit všechny své vědecké plány k prospěchu naší i světové vědy. Mnogaja, mnogaja ljeta!

Praha 1979

Redaktor SLAVICA LUNDENSIA sa úprimne pripája k hodnoteniu i k blahoželaniu.

Ľ. Ď.